

Ивана Раловић
Народно позориште у Београду

UDC: 930.85:004
UDC: 004:792(497.11)
DOI: 10.18485/dh.2015.1.ch9

ДРАМСКА БАШТИНА НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА У БЕОГРАДУ У ЕРИ ДИГИТАЛНЕ ХУМАНИСТИКЕ

Сажетак

Према закону о културним добрима, задатак сваке установе културе је да заштити културно добро. Један од видова заштите јесте пребацивање на друге медије. То пружа могућност повлачења оригинала из употребе, обезбеђује очување информације коју грађа носи у случају да на било који начин дође до губитка оригинала, али и једноставну доступност садржаја односно верне копије оригинала великом броју корисника. Од 1868. године до данас, у Народном позоришту сачувано је хиљаде аутентичних, веродостојних, употребљивих докумената: драмских текстова, плаката, фотографија и текстова који сведоче о раду ове установе културе.

Дигитализација овог фонда, а пре свега драмске баштине, и изградња дигиталног архива који би био доступан на захтев корисника, променила би начин на који учествујемо у истраживачком процесу и истраживачима учинила доступним богате садржаје међу којима су и многи који нису никада штампани, објављени и текстолошки обрађени, а за које се данас у широј културној јавности мисли да су изгубљени. Највећи изазов истраживачима представљаће најстарије, руком исписане или преведене странице које на маргинама крију вредне забелешке из историје једне од најзначајних установа културе у Србији.

Кључне речи: Народно позориште у Београду, дигитализација, драма, архив, архивска грађа, документ.

*Свака технологија је истовремено и терет и благослов,
не или-или, већ једно и друго.*
Н. Постман, 1993.

Народно позориште у Београду једна је од најстаријих установа ове врсте у Србији. Свесрдно залагање око подизања позоришне зграде 1868. године и оснивање сталног Народног позоришта у Београду спадају у највеће културне иницијативе српског народа у

току једног века (Стојковић 173). Гаврило Ковијанић примећује да само чињеница што се Народно позориште као институција јавило у Србији пре Друштва српске словесности, пре Народне библиотеке и Народног музеја, и других установа културе, најречитије казује колике су наде полагане у ову институцију (Ковијанић).

Током готово век и по трајања, у Народном позоришту је сачувано хиљаде аутентичних¹, веродостојних, употребљивих² докумената: драмских текстова, плаката, фотографија и текстова који сведоче о раду ове установе културе од 1868. године до данас; почев од прве представе, *Ђурађ Бранковић* Кароља Оберњака, одржане (по новом календару) 22. новембра 1868. Од оснивања до данас, Народно позориште је више пута реконструисано и адаптирано. У неадекватним условима, услед ратова, грађа је често била измештана и неретко се налазила у неадекватним условима, као што су повећана влажност ваздуха или чак вода, велика флукуација температуре и друго. Како сведоче извори, током Првог светског рата архива и богата библиотека драмских текстова у сандуцима су се повлачили заједно са војском и народом пут Албаније. Одмах после рата, Позориште поново отвара своја врата, а убрзо се уз драмски оснивају и оперски и балетски ансамбл, а архив расте.

Историјски извори и архивска грађа Народног позоришта не налазе се само *in situ*, на свом изворном месту, већ је део грађе Народног позоришта, као и архивска грађа о Народном позоришту сачуван, сакупљен и обрађује се у музејима, библиотекама и архивима:

У *Архиву Србије*, сачуван је део архиве Народног позоришта који се односи на период до 1914. године упркос ратним разарањима. Тај део није ни највећи ни најзначајнији, али је несумњиво од изузетне важности (*125 година Народног позоришта у Београду: Зборник радова са научног скупа*). О томе сведоче две објављене публикације

1 Аутентичан је онај документ за кога се може доказати да јесте оно што се у њему тврди да јесте, да га је створило или послало физичко или правно лице за које се тврди да га је створило или послало, и да је створен или послат у оно време у које се тврди да је то учињено. Извор: *Закон о архивској грађи и архивској служби* (предлог), www.zakon.co.rs/predlog-zakona-o-arhivskoj-gradji-i-arhivskoj-sluzbi.html

2 Употребљив је онај документ који је могуће лоцирати, претражити, представити и интерпретирати. Извор: *Закон о архивској грађи и архивској служби* (предлог)

у издању самог архива. Прва књига је др Гаврила Ковијанића *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835-1914. године*. У *Приступу* аутор објашњава мотиве који су га навели да приреди књигу: „Ми смо уверени да изворни документи имају своју сопствену снагу и вредност, те да их треба објављивати у верној потпуности да би послужили као темељ свестране интерпретације и као огледало сваке интерпретације. Уосталом, више није ни спорно да су зборници архивских докумената жива и прека потреба сваке науке и културе“ (Ковијанић, 9). Ковијанић тврди да у Архиву Србије има још толико грађе о Народном позоришту да би се из ње могла написати још једна књига. И то је потврдила следећа публикација коју је штампао Архив Србије као помоћни инвентар. Реч је о шапирографисаној књизи, у два тома, Олге Радуловић *Народно позориште 1868-1933*, и *Народно позориште 1913-1933*, у којој је дат попис грађе фонда Народног позоришта који се чува у Архиву Србије. Тај импозантан фонд, дознајемо од приређивача, смештен је у 41 кутију и обухвата период, као што је назначено, од 1868. до 1933. године. Осим архивске грађе, у фонду се налазе и две књиге: *Репертоар и приходи Народног позоришта у Београду 1869-1894*, чији је аутор највероватније Милован Глишић, драматург Народног позоришта од 1880. до 1898. године и *Позоришни закон и Уредбе из 1900*. У књизи је за грађу урађен аналитички инвентар, који је истовремено и информативно средство фонда. Осим аналитичког инвентара, за рад су израђени именски и тематски регистри, а затим и сумарни инвентар, што читаоцу и кориснику фонда олакшава сналажење и даје потпуну оријентацију у именском или тематском истраживању.

У Архиву Југославије похрањена је обимна грађа фондова Министарства Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије од 1918. до 1941. године о раду Народног позоришта у том периоду.

У Музеју позоришне уметности Србије од 1950. године када је основан, прикупља се и систематски обрађује грађа о Народном позоришту, а део је публикован у различитим издањима Музеја. Р. Јовановић је 1994. године изнео мишљење да се три четвртине укупне грађе које Музеј поседује односи на посредан или непосредан

дан начин, на деловање Народног позоришта (*125 година Народног позоришта у Београду: Зборник радова са научног скупа*, 381). Нарочито су драгоцене за сваког истраживача збирке плаката, збирка позоришне фотографије, збирка рукописних драмских дела; хемелотека, уметничка збирка, библиотека позоришних издања и позоришне библиографије; збирка грамофонских плоча; збирка звучног, филмског и видео архива. У библиотеци Музеја налазе се готово сва службена издања Народног позоришта (годишњаци, јубиларне публикације, листови и часописи, закони и уредбе и др.). Особиту пажњу заслужују заоставштине истакнутих уметника. Али, посебно се истиче збирка др Живојина Петровића (1907-1986), театролога, некадашњег лектора Народног позоришта, од осам хиљада докумената, у којој се налазе оригинална акта из историје Народног позоришта почевши од 1852. године (Уговор о зидању театра) до 1912. године. Ову грађу Петровић је спасао у априлу 1941. године.

Архив Српске академије наука и уметности у Историјској збирци чува делове заоставштине уметника везаних својим радом за Народно позориште.

Народна библиотека Србије у својим богатијим фондовима крије важну грађу која се односи на Народно позориште, а посебно у рукописним збиркама књижевника и других уметника. У Одељењу посебних фондова налази се, на пример, заоставштине глумца и редитеља Милорада Гавриловића, др Владана Ђорђевића, Милорада Павловића Крпе и других.

Музеј града Београда у својим збиркама и фондовима садржи бројну грађу о деловању угледних Београђана, јавних и културних радника, књижевника у уметника који су животом и делом били везани за Народно позориште. Ту се чува изузетно вредан легат Бранислав Нушић, који је Београду поклонили његова кћерка Гита Предић-Нушић 1956. године.

Историјски архив Београда међу својим збиркама поседује изузетно добро очуван документациони материјал о деловању Удружења глумаца Југославије (од оснивања 1920. до 1944.).

Рукописно одељење Матице српске у Новом Саду задржи збирку преписке истакнутих културних радника, књижевника и драмских

уметника, у којој је реч о личностима вишеструко везаним за делатност Народног позоришта.

Центар за позоришну документацију Стеријиног позорја у Новом Саду поседује документа о делатности професионалних позоришта на нашем простору од 1945. до данас, па и документацију о делатности Народног позоришта.

Архив Југословенске кинотеке, Филмских новости и Радио-телевизије Србије чувају драгоцене филмске записе о драмским, оперским и балетским представама Народног позоришта.

Архив Радио Београда поседује обиман фонд аудио записа драмских и оперских уметника Народног позоришта.

Документација и фототека агенције Танјуг чува многа сведочанства о делатности Народног позоришта, као и одговарајуће службе београдских дневних и недељних листова (*Политика, Политика експрес, Илустрована политика, Борба, Вечерње новости*).

Када је архивска уметничка грађа у питању, најзначајнији део налази се управо у Народном позоришту, у којем, у организационом смислу, постоји неколико сектора међу којима је и Истраживачко-документациони центар, у коме се чувају збирке плаката односно каст-листе (од самих почетака 20. века до данас), прес-клипингу (од шездесетих година 20. века до данас), фотографије од 1989. године. Фотографије настале пре тог периода (до реконструкције позоришне зграде 1989. године) налазе се у Музеју позоришне уметности Србије. Поред уметничке архивске грађе, у Позоришту се налазе и персонални досијеи уметника, али и осталих запослених, као и други важни документи и остала архивска грађа³ која сведочи о историји и развоју овог театра и која на врло инспиративан начин одсликава не само културни и уметнички, већ и економски и образовни степен развоја нашег друштва. За нашу тему најважнији део грађе која се чува су рукописни примерци извођених и неизведених драма. Неки

3 Архивска грађа је изворни, а у недостатку изворног, и сваки репродуковани облик документа или записа који су настали деловањем правних или физичких лица у обављању њихове делатности, а од трајног су значаја за културу, науку и друге друштвене потребе, без обзира на време и место њиховог настанка и да ли се налазе у установама заштите културне баштине или ван њих, и без обзира на облик и носач записа на коме су сачувани. Извор: *Закон о архивској грађи и архивској служби* (предлог).

од старијих драмских текстова исписани су руком, понекад чак и руком самог аутора (аутографи) и преписивани су у више примерака. Међу драмама у Истраживачко-документационом центру налазе се примерци за редитеље, глумце, суфлере. Често се на маргинама могу наћи њихови коментари и забелешке. Ово културно благо позоришта чува се у депоима унутар позоришне зграде. Како број драмских дела (али и осталог архивског материјала) у класичном, аналогном облику расте, већ неколико година обрађивање и чување архивске грађе обавља се у отежаним условима. Велики део ових драмских дела никада није публикован, одређен број приређен је за објављивање у оквиру библиотеке *Драмска баштина* Музеја позоришне уметности Србије, а последње XIV коло, објављено октобра 2014., обухвата драме Драгомира Брзака, које је приредио др Александар Пејчић. Драмска дела у Истраживачко-документационом центру Народног позоришта датирају од 1868. Међу најстаријима су дела која потписују Матија Бан, Ђорђе Малетић, Јован Јовановић Змај, Јован Суботић, Јован Стерија Поповић, Иван Кукуљевић-Сакцински, Милорад П. Шапчанин, Атанасије Николић, Илија Округић-Сремац, Панта С. Срећковић, Јован Цар, Ђура Јакшић, Лаза Костић, Драгомир Брзак, Милош Цветић, Манојло Ђорђевић-Призренац, Драгутин Ј. Илић, Милован Ђ. Глишић, Милан Савић, Стеван Ј. Јевтић, Љубинко Петровић, Бранислав Нушић, Мита Живковић, Јанко Веселиновић, Илија М. Вукићевић, Веља Миљковић, Јанићије Дробњак, Милун Т. Ибровац, Симо Матавуљ, Милан С. Ђуричић, Светозар Ћоровић, Димитрије Дукић, Јоаким Вујић, Сима Милутиновић Сарајлија, Мита Калић, Михаило Стевановић, Борисав Станковић, Иво Војновић, Војислав Ј. Илић... Да ли је реч о аутографима, наука тек треба да дâ свој суд. Дигитализација и стављање на располагање великом броју корисника, који не морају бити физички на истој локацији, омогућиће знатно бржи и бољи увид стручне, али и шире јавности у ове артефакте и убрзати те одговоре.

Папир подлеже процесу природног старења, временом деградира и то је неизбежан и иреверзибилан процес. Многобројни фактори средине, физички, хемијски или биолошки, могу да доведу до оштећења папира и да убрзају његову деградацију. Једна од најтежих

облика оштећења папира јесу микробиолошка оштећење изазвана двама групама микроорганизама, микрогљивама и бактеријама. То су најчешће целулолитички организми који, користећи целулозу као хранљиви супстрат, смањују број гликозидних остатака у ланцу целулозе, што директно води смањењу механичке отпорности папира на кидање, цепање, двоструке превоје, а неретко и губитку мањих или већих делова грађе. Осим тога метаболички продукти микроорганизама смањују рН вредности, односно повећавају киселост папира, што додатно скраћује ланце целулозе (Радосављевић / Петровић). Као нуспроизвод метаболичке активности јавља се и пигментација која, зависно од врсте микроорганизама и састава подлоге, може да буде различите боје. На папиру се често налазе и микроорганизми који као хранљиви супстрат користе лепкове, трагове пљувачке, масноће, продукте метаболизма неких других врста или друге органске супстанце које се могу наћи на грађи. Неке врсте гљива луче ензим таназу, који разграђује ферогалотанинско мастило и тиме утиче на смањење читљивости и губитак текста (Đardulo, 116-120). Неретко се дешава да су листови грађе слепљени наслагама микроорганизама различитих морфологија што, зависно од интензитета појаве, индиректно води ка губитку захваћених делова. Чак и они микроорганизми који не оштећују грађу ни на који начин, већ је само користе као привремено станиште, представљају ризик по здравље запослених и корисника, који се манифестује у виду инфекција, алергија и тровања (Гајић). Због тога је неопходно да се строгим мерама превентивне заштите, које подразумевају одржавање константне релативне влажности ваздуха и температуре, редовну контролу, чишћење итд., спречи клијање спора микроорганизама које су увек присутне у ваздуху, а тиме и појава и ширење микробиолошких инфекција на грађи. Међутим, и поред поштовања превентивних мера у одређеним ситуацијама ипак долази до појаве микроорганизама и тада је неопходно зауставити њихово даље ширење (дезинфекција контаминираног простора), изоловати фондове захваћене инфекцијом, дезинфиковати их и санирати оштећења. Дигитализацијом драмске баштине и рукописне грађе Народног позоришта у Београду сачували би се од пропадања, губитка или случајног уништења драгоцени уникатни или

ретки материјали и овај процес имао би огроман значај за очување наше културне баштине.

Архиви представљају наше заједничко памћење“ (Ćelstali, 175) и задатак сваког архива је да заштити културно благо које чува и обезбеди да сведочанства прошлих догађања буду доступна садашњим и будућим генерацијама.⁴ Обезбеђење обеју функција захтева изналажење начина да се доступност садржају архивске грађе обезбеди коришћењем алтернативних појавних облика, те да се употреба оригинала сведе на најмању меру. Могуће „копије“, алтернативне форме коришћења архивске грађе, су: фотокопија, микрофилм и дигитални документ (Порубовић-Видовић, 50-62). Савремено архивирање назамисливо је без дигиталних технологија, експанзиван развој информационих технологија и тренд свеобухватне информатизације одражава се у великој мери и на рад архива, библиотека и музеја, пре свега у склопу многобројних пројеката дигитализације. Дигитални документ представља нову парадигму на коју се навикавају садашње генерације истраживача и корисника архивске грађе, парадигму која ће за будуће истраживаче бити подразумевана (Mandić, 41). Развој Интернета и могућност појаве виртуелних дигиталних архива који нуде брз приступ документима конзистентно високог квалитета учинио је да се концепти обезбеђења архивске грађе, односно њеног коришћења, знатно промене. Могућности и ограничења нових технологија увелико се испитују, а предности и недостаци дигиталног документа у односу на микрофилм истражују. Како напомиње Мандић, досадашња искуства на дигитализацији указују на позитивне ефекте, пре свега у смислу заштите архивске грађе и њеног коришћења, али и на непревазиђеност микрофилма као медија за чување архивске грађе. Иако дигитални сурогат не може заменити оригинал, постоје сазнања да је за потребе већине истраживача то примерен и довољан облик, бар потврда да ли оригинал треба консултовати. Оно што им је потребно истраживачи ар-

4 И сам *Закон о културним добрима*, у коме су културна добра дефинисана као ствари и творевине материјалне и духовне културе од општег интереса које уживају посебну заштиту, наводи на закључак да је превасходни задатак сваке установе у култури процес заштите. *Закон о културним добрима*, „Службени гласник РС“, бр. 71/94.

хивске грађе могу лакше пронаћи уз помоћ дигиталног документа – пројекта дигитализације и придружене базе података, а стари начин коришћења штампаних информативних средстава треба напустити (Порубовић-Видовић).

Процес дигитализације увелико се спроведи у великим театри-ма широм света. Нотни архив Баљшој театра је први архив у Русији који је обрађен и пребачен у дигитални облик. Сматра се да је ово један од највећих подухвата у дугој историји овог позоришта. У електронском облику могу се читати текстови писани руком аутора. Дигитализовани су и примерци коришћени у продукцијама који често садрже потписе редитеља, извођача, а неретко и опис сценске композиције, понекад и неки духовити коментар. Најзад, могу се видети и личне белешке светски познатих уметника. Финансијски и технички, овај пројекат подржала је компанија „Самсунг Електроникс“ а у плану је да приступ архивама односно копијама буде отворен за све, посредством Интернета. Да је у питању посао великих размера, сведочи и чињеница за две године рада дигитализовано свега 20% архивске грађе.

Дигитализација архивског фонда Народног позоришта у Београду, а пре свега драмске баштине, и изградња дигиталног архива који би био доступан на захтев корисника, променила би начин на који учествујемо у истраживачком процесу и истраживачима учинила доступним богате садржаје међу којима су и многи који нису никада штампани, објављени и текстолошки обрађени, а за које се данас у широј културној јавности мисли да су изгубљени. Највећи изазов истраживачима представљаће најстарије, руком исписане или преведене странице које на маргинама крију вредне забелешке из историје. Како позориште нема одговарајућу организационо-материјалну подршку за самостално и ефикасно имплементирање процеса дигитализације културног наслеђа које чува, у ери *Гугла* и *Савеза отвореног садржаја*, када су дигитализовани милиони књига, рукописне странице *Криштеног писма* Августа Вилхелма Ифланда у преводу Милана А. Симића (премијерно изведеног 25. март 1869.) или *Мејрима* (14. март 1871.), *Цар Лазар или пропаст на Косову* (1. јануар 1878.), *Јован Хус* (8. април 1880.) Матије Бана, тек се припремају за живот у дигиталном контексту.

Литература

- „125 година Народног позоришта у Београду: Зборник радова са научног скупа.“
Београд: Галерија Српске академије наука и уметности, 1994. 379.
- Ćelstali, K. *Prošlost nije više ono što je nekad bila*. Beograd: Geopoetika (2004). Preveo s norveškog: Ivan Rajić .
- Đardulo, A. *Zaštita i konzervacija knjiga: Materijali, zehnika i infrastruktura*. Beograd: CLIO (2005). prevela s italijanskog Sonja Ćorović.
- Mandić, S. *Kompjuterizacija i istoriografija 1995-2005*. Beograd: Istorijski Arhiv Beograda (2008).
- Гајић, С. „Микроорганизми на грађи Архива Србије.“ *Архив* (2007): 232-238.
- Ковијанић, Г. *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду : 1835-1914*. Београд (1971).
- Порубовић-Видовић, О. „Дигитализација – изазов данашњице, потреба будућности.“ *Архив* (2001): 50-62.
- Радосављевић, В. / Петровић Р. *Конзервација и рестаурација архивске и библиотечке грађе и музејских предмета од текстила и коже*. Београд (2000).
- Стојковић Кикић, И. „Из рада МПУС: Развој хемеротеке Музеја позоришне уметности Србије.“ *Театрон* (2013).
- Стојковић, Б. С. *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера)*, 173. Београд: Музеј позоришне уметности СР Србије (1979).
- „Закон о архивској грађи и архивској служби.“ (предлог) www.zakon.co.rs/predlog-zakona-o-arhivskoj-gradji-i-arhivskoj-sluzbi.html
- Закон о културним добрима*, „Службени гласник РС“, бр. 71/94.

Ivana Ralović

National Theatar in Belgrade

DRAMA HERITAGE OF THE NATIONAL THEATAR IN BELGRADE IN THE ERA OF DIGITAL HUMANISTICS

Summary

According to the law of cultural heritage, the task of every cultural institution is to protect the cultural heritage. One of the aspects of protection is switching over to other media. This gives an opportunity for withdrawal of the original copy from use and

also allows preservation of the information contained in the material, in case of loss of the original in any event and it provides a simple availability of the contents, namely the true copies of the original documents, to a large number of users. From 1868 until today, within the National Theatre thousands of authentic, credible and usable documents have been preserved, namely: drama texts, posters, photographs and texts that give evidence of the work of this cultural institution.

The digitization of this archive material, primarily the drama heritage, and the creation of a digitized archive, which would be available upon request by an interested party, would change the way we take part in the research process and would allow the research workers access to reach contents, including a great number of those that have never been printed, published and textologically analyzed, and for which the wider cultural public thinks is lost nowadays. The biggest challenge for researchers will represent the oldest, handwritten pages which hide on their margins valuable notes on the history of one of the most significant cultural institutions in Serbia.

Key words: National Theatre in Belgrade, digitization, drama, archive, archive material, document.